

ΓΕΩΠΟΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ AGRICULTURAL UNIVERSITY OF ATHENS

Κοινωνιολογία της Αγροτικής Ανάπτυξης

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
«Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη και Διαχείριση του Αγροτικού Χώρου»

Ενότητα 5: Οικογενειακή
Εκμετάλλευση & Οικογενειακή
Γεωργία (1/3) 1ΔΩ

Διδάσκων: Χαράλαμπος Κασίμης

Τμήμα: Αγροτικής Οικονομίας και Ανάπτυξης

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Μαθησιακοί στόχοι

- Το μάθημα στοχεύει σε μια ολιστική και κριτική προσέγγιση της έννοιας της αγροτικής ανάπτυξης μέσα από τη διδασκαλία βασικών εννοιών και μεθόδων για την κατανόηση μιας κοινωνικά ετερογενούς αγροτικής κοινωνίας. Πλαίσιο αναφοράς αποτελεί η Ελλάδα και οι χώρες της Ε.Ε.

Λέξεις κλειδιά

- Αγροτική κοινωνία, ύπαιθρος, ανάπτυξη, δημογραφία, αγροτική εκμετάλλευση, οικογενειακή γεωργία, φύλο, νέα αγροτικότητα, πολυλειτουργικότητα

Οικογενειακή εκμετάλλευση και οικογενειακή γεωργία: θεωρητική συζήτηση, παγκοσμιοποίηση και το ελληνικό παράδειγμα

- Η κυρίαρχη μονάδα παραγωγής στην Ευρωπαϊκή γεωργία είναι το αγροτικό νοικοκυριό, το οποίο συνιστά έναν τύπο αγροτικής εκμετάλλευσης που χαρακτηρίζεται ταυτόχρονα από την οικογενειακή και την επιχειρηματική οργάνωση της παραγωγής.
- Πρόκειται για μορφή παραγωγής γνωστή ως οικογενειακή εκμετάλλευση που ορίζεται ως η ενότητα των σχέσεων ιδιοκτησίας και της εργασιακής διαδικασίας.

Ορισμοί 1/8

- Διακρίνονται δύο εκδοχές του ορισμού της οικογενειακής εκμετάλλευσης, ο ευρύς και ο στενός ορισμός:
- Ως ευρύς θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ο ορισμός των Gasson και Errington που αναφέρεται σε έναν ιδεατό τύπο αγροτικής «οικογενειακής επιχείρησης» βασισμένο στα παρακάτω χαρακτηριστικά τα οποία, κατά τη γνώμη τους, αποκαλύπτουν τη σχέση μεταξύ εκμετάλλευσης και νοικοκυριού:

Ορισμοί 2/8

1. Η ιδιοκτησία και ο διαχειριστικός έλεγχος της επιχείρησης βρίσκονται στα χέρια των υπευθύνων της επιχείρησης.
2. Αυτοί συνδέονται μεταξύ τους με συγγένεια ή γάμο.
3. Τα μέλη της οικογένειας (συμπεριλαμβανομένων των κατόχων-διαχειριστών της επιχείρησης) παρέχουν κεφάλαιο στην επιχείρηση.

Ορισμοί 3/8

4. Τα μέλη της οικογένειας (συμπεριλαμβανομένων των κατόχων-διαχειριστών της επιχείρησης) προσφέρουν εργασία στην αγροτική επιχείρηση.
5. Η ιδιοκτησία της επιχείρησης και ο διαχειριστικός έλεγχος μεταβιβάζεται από γενιά σε γενιά.
6. Η οικογένεια ζει στην εκμετάλλευση.

Μεγαλύτερη έμφαση δίνεται από τους Gasson και Errington στην ιδιοκτησία, τον διαχειριστικό έλεγχο και στη μεταβίβαση γης από γενιά σε γενιά στο πλαίσιο της οικογένειας, παρά στην εργασία που παρέχεται από την οικογένεια.

Ορισμοί 4/8

- Ο στενός ορισμός της οικογενειακής εκμετάλλευσης δίνεται από τον Djurfeldt ο οποίος χαρακτηρίζει την εργασία ως σημαντικό κριτήριο, το οποίο και συμπεριλαμβάνει στο δικό του ορισμό της «ιδεατής οικογενειακής εκμετάλλευσης».

Ορισμοί 5/8

Djurfeldt:

1. Ο ιδεατός τύπος οικογενειακής εκμετάλλευσης χαρακτηρίζεται από την επικάλυψη μεταξύ τριών λειτουργικών μονάδων: (α) της μονάδας παραγωγής (εκμετάλλευση), (β) της μονάδας κατανάλωσης (νοικοκυριό), και (γ) της μονάδας συγγένειας (οικογένεια).
2. Ο ιδεατός αυτός τύπος οικογενειακής εκμετάλλευσης απαιτεί, για την αναπαραγωγή του, οικογενειακή εργασία, εργασία δηλαδή που προσφέρεται από μέλη της οικογένειας/νοικοκυριού (και εδώ δεν αναφέρομαι κύρια στη διαχειριστική εργασία).

Ορισμοί 6/8

- Αυτό σημαίνει ότι αν η εκμετάλλευση δεν απαιτεί οικογενειακή εργασία για την αναπαραγωγή της δε συνιστά έναν ιδεατό τύπο οικογενειακής εκμετάλλευσης παρόλο που μπορεί να αποτελεί ακόμα μια οικογενειακή αγροτική επιχείρηση, σύμφωνα με τον ορισμό των Gasson και Errington.

Ορισμοί 7/8

- Ο Djurfeldt συνδυάζει το κριτήριο της εργασίας με αυτό της αναπαραγωγής και ισχυρίζεται ότι ο ορισμός του «δεν πηγάζει από ένα συγκεκριμένο θεωρητικό πλαίσιο» και, επομένως, μπορεί να χρησιμοποιηθεί ευκολότερα στη συγκριτική και εμπειρική έρευνα.

Σύμφωνα με τους Gasson και Errington, όταν αναφερόμαστε στη γεωργία των αναπτυσσόμενων χωρών δεν μπορούμε να αποδώσουμε μεγαλύτερο βάρος από ό,τι απαιτείται στο κριτήριο της οικογενειακής εργασίας. Αντίθετα, ο Djurfeldt, επηρεασμένος από την ερευνητική του εμπειρία σε αναπτυσσόμενες χώρες, φαίνεται να υπερτονίζει αυτό το χαρακτηριστικό.

Ορισμοί 8/8

- Στην ελληνική περίπτωση, η ιδιοκτησία και ο έλεγχος της γης από την οικογένεια αποτελούν, μαζί με την οικογενειακή εργασία, κύρια στοιχεία του ορισμού.
- Η οικογενειακή εκμετάλλευση αποτελεί εκείνο τον τύπο παραγωγής στον οποίο η ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και η εργατική δύναμη συνυπάρχουν στην ίδια παραγωγική μονάδα, δίχως έναν ευδιάκριτο διαχωρισμό μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, με τα μέλη της οικογένειας συχνά να προσφέρουν τον κύριο όγκο της απαιτούμενης εργασίας για τη γεωργική παραγωγή.

Η θεωρητική συζήτηση

- Κατά την διάρκεια των τελευταίων είκοσι πέντε ετών, η συζήτηση γύρω από το χαρακτήρα της οικογενειακής γεωργίας εντοπίζεται ανάμεσα σε αυτούς που θεωρούν την οικογενειακή γεωργία σαν ένα μόνιμο χαρακτηριστικό της σύγχρονης γεωργίας και σε αυτούς που τη θεωρούν σαν ένα μεταβατικό φαινόμενο πριν τη τελική κυριαρχία του βιομηχανικού τρόπου παραγωγής και σ' αυτό τον τομέα.

Η θεωρία της μετάβασης 1/2

- **Θεωρία της μετάβασης:** η βαθμιαία εμπορευματοποίηση της αγροτικής παραγωγής οδηγεί στην πλήρη ενσωμάτωση των οικογενειακών εκμεταλλεύσεων στην αγορά, στα πλαίσια της οποίας θα επιβιώσουν μόνο οι πιο ανταγωνιστικές εκμεταλλεύσεις.
- Η παραπάνω διαδικασία ενσωμάτωσης θα οδηγήσει, τελικά, στην κοινωνική πόλωση και το σχηματισμό δύο ανταγωνιστικών τάξεων στη γεωργία. Στο πλαίσιο αυτό, ο οικογενειακός τύπος παραγωγής αποτελεί απλά ένα μεταβατικό φαινόμενο πριν την προλεταριοποίηση της πλειοψηφίας των αγροτών.

Η θεωρία της μετάβασης 2/2

- Για μερικούς συγγραφείς, παρά την τυπική ανεξαρτησία των οικογενειακών εκμεταλλεύσεων, η προλεταριοποίηση των αγροτών συντελείται μέσω της απώλειας του ελέγχου των μέσων παραγωγής προς όφελος του εξω-αγροτικού κεφαλαίου. Η συμβολαιακή γεωργία είναι ένα τέτοιο παράδειγμα.
- Ο Davis υποστηρίζει ότι η συμβολαιακή γεωργία καθιστά το γεωργό «ιδιοκτήτη-εργάτη», δηλαδή μισθωτό που πληρώνεται με το κομμάτι.

Θεωρίες επιβίωσης: τρεις προσεγγίσεις 1/3

- **Πρώτη προσέγγιση:** η οικογενειακή εκμετάλλευση μπορεί να επιβιώνει, ως μια μη καπιταλιστική μορφή παραγωγής, λόγω της ικανότητας της οικογένειας να προσφέρει φθηνή εργασία ακόμα και όταν το εισόδημα που προκύπτει είναι χαμηλό. Η οικογένεια μπορεί να μειώνει την κατανάλωσή της και, σε συνδυασμό με την εντατικοποίηση της εργασίας των μελών της, να βελτιώνει την ανταγωνιστική θέση της εκμετάλλευσης έναντι της καπιταλιστικής παραγωγής (Chayanov, Friedmann).

Θεωρίες επιβίωσης: τρεις προσεγγίσεις 2/3

- **Δεύτερη προσέγγιση:** το κεφάλαιο θέτει τη γεωργία εκτός του επενδυτικού του ενδιαφέροντος, αφού μπορεί να αντλήσει μεγαλύτερα κέρδη επενδύοντας εκτός αυτής. Αυτή η κίνηση του κεφαλαίου στηρίζεται στην αναντιστοιχία μεταξύ του χρόνου που απαιτείται για την παραγωγή ενός προϊόντος και του χρόνου εργασίας γι' αυτήν. Η μεγαλύτερη σε διάρκεια δέσμευση του κεφαλαίου στην παραγωγή οδηγεί σε χαμηλότερη παραγωγικότητα και χαμηλότερους ρυθμούς αύξησης του κέρδους για το επενδυμένο κεφάλαιο. Όταν η απόσταση μεταξύ χρόνου παραγωγής και χρόνου εργασίας ελαχιστοποιείται τότε μόνο το κεφάλαιο θεωρεί επικερδή την επένδυση στον αγροτικό τομέα (Mann and Dickinson).

Θεωρίες επιβίωσης: τρεις προσεγγίσεις 3/3

- **Τρίτη προσέγγιση:** η διείσδυση του κεφαλαίου στη σφαίρα της παραγωγής στη γεωργία συναντά εγγενή εμπόδια λόγω της μονοπωλιακής ιδιοκτησίας του εδάφους και της λειτουργίας του νόμου των φθινουσών αποδόσεων (Βεργόπουλος και Αμίν, Goodman & Redclift).

Η επιβίωση της οικογενειακής εκμετάλλευσης αποδίδεται στην ικανότητά της να φέρει το υπερβολικό κόστος της αγροτικής παραγωγής, κινητοποιώντας την εργασία των μελών της υπό την πίεση χαμηλότερων εισοδημάτων (Βεργόπουλος). Το κεφάλαιο, από την άλλη πλευρά, επινοεί εναλλακτικές οδούς για τη διείσδυσή του, υποτάσσοντας την οικογενειακή εκμετάλλευση μέσω της διαδικασίας ιδιοποίησης ή/και υποκατάστασης (Goodman), μέσω των σχέσεών της με την εξωτερική αγορά.

Goodman & Redclift:

- Οι διασυνδέσεις μεταξύ οικογενειακής εκμετάλλευσης και εξω-αγροτικού κεφαλαίου θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε μια «εξωγενή» διαδικασία αγροτικού μετασχηματισμού. Ένδειξη αυτών των εξωτερικών σχέσεων αποτελούν η εξω-αγροτική απασχόληση της οικογενειακής εκμετάλλευσης, η συμβολαιακή γεωργία, η σύνδεση με το πιστωτικό σύστημα κτλ.

Whatmore 1/2

- Εκτός όμως από τις εξωτερικές σχέσεις της αγροτικής εκμετάλλευσης θα πρέπει να λάβουμε υπόψη και τις εσωτερικές. Ο καταμερισμός της εργασίας στο εσωτερικό της οικογένειας, οι σχέσεις των δύο φύλων καθώς και ο ρόλος της μη-οικογενειακής εργασίας συμβάλλουν στην καλύτερη κατανόηση της διαδικασίας αναπαραγωγής της οικογενειακής εκμετάλλευσης.
- Αυτές οι εσωτερικές και εξωτερικές σχέσεις εκφράζουν την άμεση και έμμεση διαδικασία υποταγής της οικογενειακής γεωργίας στο κεφάλαιο.

Whatmore 2/2

- Άμεση μορφή υποταγής: η εντατική χρήση μισθωτής εργασίας στην αγροτική παραγωγή συνιστά τον καθοριστικό παράγοντα για την ανάπτυξη των καπιταλιστικών σχέσεων στην «άμεση διαδικασία παραγωγής».
- Έμμεση μορφή υποταγής: η συμβολαιακή γεωργία και οι πιστωτικές σχέσεις μπορούν να θεωρηθούν ως παραδείγματα υποταγής μέσω της οποίας ο έλεγχος της παραγωγικής διαδικασίας περνά από την οικογενειακή εκμετάλλευση στο εξω-αγροτικό κεφάλαιο. Η έμμεση υποταγή της οικογενειακής εκμετάλλευσης στο κεφάλαιο πραγματοποιείται όταν το αγροτικό νοικοκυριό εξαρτάται από το κεφάλαιο για την αναπαραγωγή του.

Mooney

- Η μελέτη κάθε μιας από τις «εξωτερικές» αυτές σχέσεις παραγωγής «θολώνει» την προηγούμενη «καθαρή» εικόνα της διαδικασίας προλεταριοποίησης.
- Κατά την άποψή του, και σε αντίθεση με τον Davis, η εμπλοκή των αγροτών σε τέτοιου είδους σχέσεις δεν συνδέεται, ούτε με τη διαδικασία προλεταριοποίησής τους, αλλά ούτε και με τη διαδικασία εξαστισμού τους, αφού μέσα στο αγροτικό νοικοκυριό υπάρχουν αντιφατικές σχέσεις παραγωγής που σκιάζουν την εικόνα του κοινωνικού μετασχηματισμού στη γεωργία.
- Στην πραγματικότητα, σύμφωνα με τον Mooney, υπάρχουν αλληλοσυγκρουόμενες τάσεις στη διαδικασία του κοινωνικού μετασχηματισμού των αγροτικών νοικοκυριών που οδηγούν στη συγκρότηση μιας μικροαστικής κοινωνικής τάξης μεταξύ της αστικής τάξης και του προλεταριάτου.

Marsden

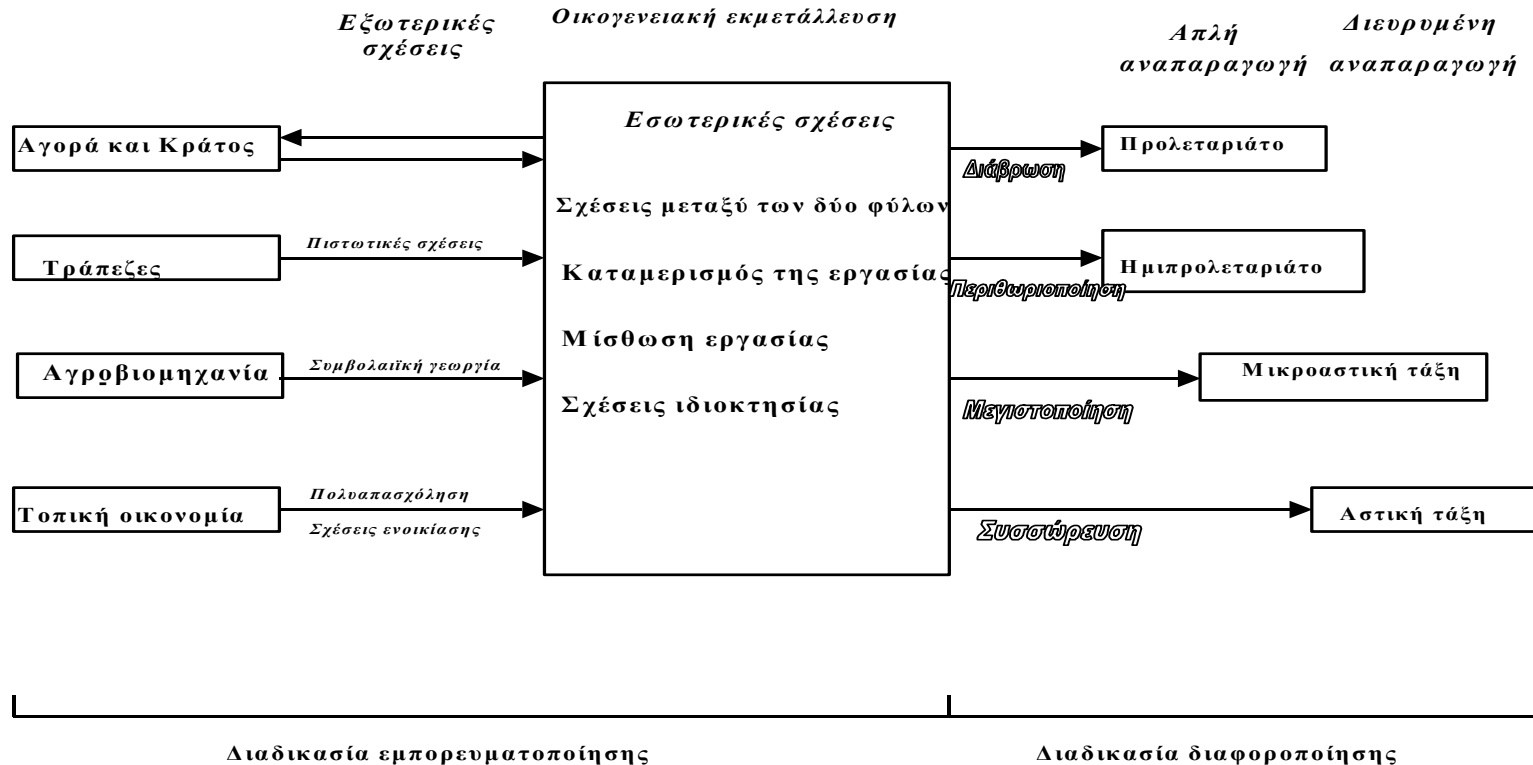
- Η οικογενειακή εκμετάλλευση μπορεί να ορισθεί καλύτερα σαν μια μορφή παραγωγής που συνδυάζει τις εσωτερικές και τις εξωτερικές σχέσεις παραγωγής, οι οποίες συνδέουν την οικογενειακή εκμετάλλευση με τους κύκλους αναπαραγωγής του κεφαλαίου.

Διαφορετικοί συνδυασμοί εσωτερικών και εξωτερικών σχέσεων παρέχουν τη βάση για τον ορισμό διαφορετικών μορφών παραγωγής.

Κάθε συγκεκριμένη μορφή παραγωγής εκφράζει και ένα διαφορετικό τρόπο ενσωμάτωσης στο καπιταλισμό.

Περιγραφή των διαδικασιών εμπορευματοποίησης και διαφοροποίησης στο επίπεδο της οικογενειακής εκμετάλλευσης

Βιβλιογραφία

- Gasson R. and Errington A. (1993) Farm Family Business, Cab International
- Kasimis C. and Papadopoulos A.G. (1994), The Heterogeneity of Greek Family Farming: Emerging Policy Principles, Sociologia Ruralis, Vol. 34, No 2/3, 1994, pp. 206-228.
- Κασίμης Χ. και Παπαδόπουλος Α.Γ. (1999), Η Διατήρηση της Οικογενειακής Γεωργίας και η Καπιταλιστική Ανάπτυξη της Γεωργίας στην Ελλάδα: Μια Κριτική Ανασκόπηση της Βιβλιογραφίας, στο Κασίμης Χ. και Λουλούδης Λ. (επιμ), Ύπαιθρος Χώρα: Η Ελληνική Αγροτική Κοινωνία στο τέλος του 20ου αιώνα, Αθήνα, Πλέθρον και ΕΚΚΕ, σελ. 85-114.
- Παπαδόπουλος Α.Γ. (2002), Αγροτική Ανάπτυξη και Οικογενειακή Γεωργία στην Ελλάδα: Στρατηγικές Επιβίωσης, Ευελιξία και Αγροτικότητα, στο Ι. Λαμπίρη-Δημάκη (επιμ), Η Κοινωνιολογία στην Ελλάδα Σήμερα. Η Ολοκλήρωση της Τριλογίας, 1959-2000, Αθήνα, Παπαζήσης, σελ. 349-360

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδεια χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα Γεωπονικού Πανεπιστημίου Αθηνών**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο την αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

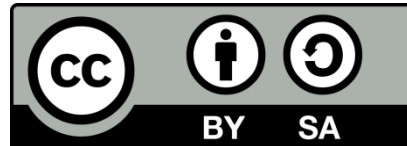
Σημείωμα Αναφοράς

- Copyright Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών 2014. Τμήμα Αγροτικής Οικονομίας και Ανάπτυξης, Χαράλαμπος Κασίμης. «Κοινωνιολογία της Αγροτικής Ανάπτυξης». Έκδοση: 1.0. Αθήνα 2014. Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση: <http://oceclass.aua.gr/>

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά, Παρόμοια Διανομή 4.0 [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων, π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

Η άδεια αυτή ανήκει στις άδειες που ακολουθούν τις προδιαγραφές του Ορισμού Ανοικτής Γνώσης [2], είναι ανοικτό πολιτιστικό έργο [3] και για το λόγο αυτό αποτελεί ανοικτό περιεχόμενο [4].

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>

[2] <http://opendefinition.org/okd/ellinika/>

[3] <http://freedomdefined.org/Definition/EI>

[4] <http://opendefinition.org/buttons/>

Διατήρηση Σημειωμάτων

Οποιαδήποτε αναπαραγωγή ή διασκευή του υλικού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει:

- το Σημείωμα Αναφοράς
- το Σημείωμα Αδειοδότησης
- τη δήλωση Διατήρησης Σημειωμάτων
- το Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (εφόσον υπάρχει)

μαζί με τους συνοδευόμενους υπερσυνδέσμους.